

ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ САМООСВІТИ ПЕДАГОГІВ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА ЇХ СУПРОВІД

(З досвіду роботи практичного психолога ЦДДЮ Орджонікідзевського району)

У статті висвітлюються психолого-педагогічні фактори, що визначають успішність перебігу та результативність компетентнісної самоосвіти педагога-керівника гуртка позашкільного навчального закладу.

1. Освіта і самоосвіта як соціальний та психологічний процес, що визначає рівень компетентності професіонала

Освіта в Україні переживає процес стрімкого розвитку, який стимулюють виклики часу, держави, яка обрала європейський шлях розвитку і потребує високоосвічених і соціально активних громадян, що мають впроваджувати амбітні соціальні проекти, здатних відповідати за результати власної діяльності, відчувати свою причетність до економічних, політичних і соціокультурних змін у розвитку Батьківщини. Майбутнє країни вирішується сьогодні не тільки в планах, пропозиціях, але й у реальній роботі кожного педагога з його вихованцями на уроці в школі або на занятті в студії, гуртках позашкільного навчального закладу. Ми розуміємо, що педагог живе, так би мовити, у двох вимірах — у теперішньому часі, на занятті, коли опитує або дає пояснення вихованцям та у майбутньому — в долі, досягненнях своїх колишніх учнів, які стали професіоналами, готовими до особистісного зростання і кар'єрного росту відповідно до потреб суспільства. Логіка суспільного життя, професійної долі громадянина вимагає від кожного з нас відчуття відповідальності за свій внесок у розбудову та розвиток системи освіти. Це означає, що професіонал-педагог повинен постійно підвищувати свій освітній і кваліфікаційний рівень заради того, щоб згідно з вимогами часу відкривати нові здібності, можливості, і в такий спосіб розв'язувати протиріччя між вимогами суспільства і власними можливостями. Тому освіта є дієвим чинником розвитку і самореалізації кожної особистості, забезпечує їй можливість оволодівати знаннями про сучасну картину світу і роль людини в ньому. Такі знання самим своїм змістом стимулюють набуття особистістю професійної компетентності. Професійна компетентність — складова функціонального «Я» фахівця. Інформаційне збагачення професійної компетентності є постійною внутрішньою потребою спеціаліста, зокрема, педагога. Його професійний обов'язок — реформувати зміст і технології освітнього процесу заради всебічного гармонійного розвитку особистості вихованців. Якщо педагог не відчуває необхідності у постійному оновленні професійних знань, це означає, що він переживає кризу професійної компетентності. Зовнішніми ознаками її може бути постійний пригнічений настрій педагога, невіра у можливості своїх вихованців, очікування негативних результатів навчального процесу. Можна припустити, що криза компетентності є своєрідним супутником процесу емоційного вигорання особистості педагога. Психологічні складові процесу емоційного вигорання за психологічним змістом дуже близькі складовим кризи професійної компетентності. Психологічні механізми їх взаємовпливу необхідно вивчати. І, можливо, це дасть можливість віднайти нові психотерапевтичні технології щодо збереження рівня фахового професіоналізму педагога, його розвитку і саморозвитку в умовах самовдосконалення та самоосвіти. Психологічним поштовхом до самоосвіти як процесу набуття знань є бажання особистості стати більш інформованою, розширити свої знання про світ. Таким чином, йдеться про процес гармонізації відносин особистості фахівця-педагога зі світом в цілому заради можливості відчувати себе щасливим будівничим своєї долі і свого власного внутрішнього світу як особистості. Видатний педагог В. О. Сухомлинський стверджував: «Педагог готується до кожного уроку все

життя». У кожного вчителя є своя творча лабораторія, вона рік у рік збагачується, розвивається в процесі самоосвіти, яка базується на мотивації самовдосконалення, саморозвитку, що є важливими складовими процесу гармонізації особистості педагога. Самоосвіта вчителя є важливим джерелом його професійної креативності, яка має визначати особистість педагога-керівника гуртка дитячого позашкільного закладу. Освіта та самоосвіта взаємодіють між собою, збагачуючись змістом, технологіями та створюють нерозривну єдність, яка забезпечує гармонійний розвиток особистості вчителя та його вихованця в їх постійному спілкуванні, взаємопізнанні та особистісному розвитку. [10, с.35-38]

2. Психологічні особливості самоосвіти педагога-керівника гуртка позашкільного навчального закладу

Відомий український психолог, професор І. Д. Бех вважає важливою характеристикою самоосвіти педагога її свідомий характер, тобто її цілеспрямований та організований і спланований перебіг. Самоосвіта як специфічна діяльність фахівця починається із самооцінки професійних знань, умінь і навичок, визначення позитивного та негативного в досвіді роботи. Наступний крок — самоорганізація особистої діяльності, мотивованої бажанням і готовністю до самовдосконалення. Необхідними умовами реалізації самоосвіти як компонента саморозвитку є самоконтроль досягнутих результатів та певна корекція самого перебігу самоосвіти. Самоконтроль забезпечує можливість здобуття інформації про результати, досягнуті в роботі, що забезпечує постійний та надійний зворотній зв'язок (feed back). Таким чином виникає суб'єктивна можливість оцінювання рівня досягнень, мотивація щодо подальшого прогресивного руху в самовдосконаленні компетентності і переживанні почуття задоволення рівнем власних досягнень. Отже самоосвіта педагога є умовою створення особистісної захищеності від можливої кризи професійної компетентності, яка виникає там і тоді, коли фахівець нехтує особистісною потребою в самоосвітній діяльності. Виходячи з психологічної характеристики особистості як суб'єкта соціальних відносин, який розвивається протягом життя в процесі діяльності, ми розуміємо, що вона має дві сторони — зовнішню, яка матеріалізується у певних соціально значущих результатах — винаходах, книгах, узагальнених експериментальних дослідженнях і внутрішню. Але ці результати були б неможливі, як би їх автори не починали свою роботу з усвідомлення потреби нових знань, здійснення інформаційного пошуку, наслідком чого є формулювання теми дослідження, вивчення певних об'єктивних явищ. Це означає, що процес самоосвіти може здійснюватися до початку розробки нової для педагога проблеми щодо створення авторської програми роботи гуртка, особистого портфолію і узагальнення накопиченого педагогічного досвіду, проведення майстер-класів і конкурсів педагогічної майстерності тощо. Процес самоосвіти пронизує червоною ниткою не тільки перебіг професійної діяльності педагога, фахівця, але й пересічної людини, яка цікавиться світом, подіями життя і таким чином поповнює свій життєвий досвід. Цей процес продовжується протягом всього життя людини, він запобігає процесу старіння мозку, зберігає досвід людини і робить її соціально активною навіть у похилому та надпохилому віці. [4,с.2]

Які особистісні психологічні передумови визначають результативність процесу самоосвіти керівника гуртка позашкільного навчального закладу?

1. Об'єктивно виважена самооцінка педагогом позитивних і негативних результатів своєї професійної діяльності, що є передумовою складання перспективного плану самоосвітньої роботи.

2. Наявність стану психологічної готовності, усвідомленої особистісної потреби щодо збагачення своїх професійних знань, створення умов для підвищення оцінки

власного рівня професійної підготовки з боку колег, керівництва позашкільного навчального закладу, забезпечення передумов для успішної чергової атестації.

3. Чітке уявлення про зміст та значення проблеми чи проблем, які педагог обирає для самостійного опрацювання, наявність обґрунтованого плану послідовного вивчення питань, пов'язаних за змістом заради максимально повного висвітлення проблеми, обраної для дослідження.

4. Наявність випереджальних результатів самоосвітньої діяльності педагога, зокрема роботи у міжкурсовий період, а саме: підготовка методичних рекомендацій щодо створення роботи гуртка, доповіді на семінарах, конференціях, статті у спеціальному журналі, підготовка методичних матеріалів до участі у педагогічних конкурсах та виставках і т. п.

5. Удосконалення і відпрацювання індивідуально сформованих навичок та умінь самоорганізації самоосвіти в часі і самоконтролю за результатами з метою доведення їх до рівня механічної звички. Це означає, що на певному етапі самоосвіти педагог не уявляє собі можливості працювати без постійної роботи над собою.

6. Коли самоосвіта стає систематичною, то вона забезпечує значно кращі результати, тому що систематичність в роботі відповідає одному з найважливіших принципів роботи головного мозку людини — принципу системності. Ось чому систематичні заняття у будь-якій галузі дають значно кращі результати, ніж робота навіть з інтересом, але без системи, хаотична, час від часу.

7. Самоосвіта — це частина внутрішнього інтелектуального життя особистості, тому вона сама по собі, незалежно від характеру проблеми, що вивчається, надає фахівцеві відчуття певного звільнення від рутинних форм роботи, які мають виконуватись кожного дня.

8. У процесі роботи над обраними питаннями педагог має можливість розкрити свої креативні здібності, запропонувати авторську програму, методичний супровід роботи гуртка, комплект творчих завдань для учнів і т. д. [5, с.4]

3. Педагогічні умови ефективної самоосвіти керівника гуртка ПНЗ

Самоосвіта фахівця за своєю сутністю — педагогічний процес, тобто його результатом є оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками. Але за змістом ця інформація має специфічний характер — вона стосується певної галузі знань і передбачає подальший процес їх деталізації, поглиблення і поширення. Зрозуміло, що йдеться про професійну самоосвіту. Якщо самоосвіта — навчальний процес, в якому педагог та учень, вихованець або слухач — одна особа, то, зрозуміло, що перебіг цієї діяльності підлягає регулюванню за правилами дидактики. Педагог, який в самоосвіті є початківцем, повинен починати опанування фаховими матеріалами з проблем, які є для нього відомими, але потребують поглибленого інформаційного забезпечення. У такий спосіб реалізується дидактичний принцип — від відомого до невідомого. А результатом такого руху є усвідомлення педагогом реально здобутого нового знання, що створює позитивну мотивацію для продовження самостійної роботи у пошуку питань, які потребують подальшого вивчення і сприяють підвищенню рівня компетентності фахівця. Важливим є дотримання принципу науковості, згідно з яким педагог в процесі самоосвіти не повинен спрощувати питання, які є предметом його вивчення. Важливий результат для інтелектуальної діяльності фахівця — опанування не лише новим змістом матеріалу, але й новими прийомами оперування ним. Тут ми маємо на увазі вміння віднаходити нові для педагога закономірності перебігу процесу навчання та учіння, поглиблене розуміння закономірностей пізнавальної діяльності вихованців відповідно до їх вікових і психологічних особливостей і т. п.

Ми згадали процес конкретного прояву дидактичних принципів у самоосвіті

педагога, але не можна залишати поза увагою необхідність поглибленого вивчення суто педагогічних питань, важливих для організації особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу в гуртку. На нашу думку, треба серйозну увагу приділяти процесу моделювання навчальних ситуацій, які потребують для свого вирішення креативного підходу. Керівник гуртка має створити банк креативних завдань відповідно до профілю гуртка, які для свого розв'язання вимагають застосування певних навчальних дій та методів. Отже педагог повинен створити банк технологій процесу оволодіння новими для вихованців знаннями, уміннями та навичками. Таким чином, ми можемо дійти висновку, що найголовнішою педагогічною умовою забезпечення ефективності самоосвіти педагога є реалізація технології навчання як суб'єкт-суб'єктного процесу. У такому форматі навчальний процес перетворюється на педагогічну взаємодію рівноправних учасників. Тут не може бути місця авторитарним формам керівництва навчальним процесом, за умов якого вихованець перетворюється в об'єкт пресингу дорослого, який принижує особистість учня та певним чином деформує її. Ці гуманістичні правила організації навчального процесу у вітчизняній школі зберігають своє значення і для організації процесу самоосвіти педагога. Педагог має взяти за правило кожний пункт виконаного плану самоосвітньої роботи, опрацьованої літератури оформляти у вигляді проекту, який, перш за все, має запровадити на власному занятті, а потім зробити його предметом обговорення і бажано подальшої публікації. Така робота педагога не перетворюється у просте реферування наукової літератури. Її результати запроваджуються у зміст і технологію навчального та учбового процесу у гуртку, а результатами будуть нові творчі роботи вихованців, їх особистісний розвиток, формування відчуття впевненості в своїх силах. [6, с.6-9] [7, с.35-36]

4. До питання про особливості індивідуального стилю діяльності керівника гуртка позашкільного навчального закладу.

Індивідуальний стиль діяльності особистості передбачає неповторне для кожної з них поєднання особливостей перебігу інтелектуальної діяльності, вияв емоційно-вольової сфери, що визначає результативність професійної діяльності та ступінь задоволення нею з точки зору фахівця. Тому, на нашу думку, досягнення педагога-керівника гуртка треба оцінювати виходячи з особливостей стилю діяльності, який надає результату педагогічної діяльності неповторного психологічного забарвлення. Додамо, що індивідуальний стиль діяльності педагога-керівника гуртка визначається не тільки його психологічними особливостями, але й проблемою, над якою працює гурток. Досвід роботи Н.О. Ковальської та Н.Й. Васильєвої, керівників гурток образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Метою програми є формування компетентностей особистості засобами гуртка образотворчого та декоративно – ужиткового мистецтва, а саме: розвиток художньо-творчих здібностей дітей і підлітків шляхом цілеспрямованого й організованого навчання у процесі художнього пізнання та осмислення світу, сприймання творів мистецтва і практичної художньої діяльності. Формування в вихованців особистісно – ціннісного підходу до мистецтва, розвиток їх творчого потенціалу. Означена програма містить розділ під назвою «Декоративно-ужиткове мистецтво», метою якого є ознайомлення вихованців з художньою творчістю народу, майстрами минулого та майстрами сучасних промислів: писанкарства, витинанки, народних розписів. На нашу думку, це свідчить про високий рівень творчого розвитку вихованців, виховує креативну особистість. Майстерність педагога-балетмейтера визначається тим, наскільки і як він сам володіє засобами розкриття художнього змісту хореографічного твору, наскільки доступно, логічно, послідовно він може донести свій задум і шляхи його реалізації до виконавців. Захоплено розповісти, образно показати, збудити в гуртківців бажання самим добре виконати завдання – ось до чого кожного разу повинен прагнути керівник гуртка.

Повага до особи дитини лежить в основі формування правильних взаємин між педагогом і дітьми. Доброзичливість, невимушеність у ставленні до дітей і водночас висока вимогливість створюють відповідну атмосферу, що сприяє успішному проведенню навчально-виховного процесу.

З перших занять педагог повинен встановити порядок, дисципліну в колективі і стежити за їх дотриманням. Діти повинні усвідомити, що відвідування занять – обов'язок кожного. Пропускаючи їх без поважних причин, дитина порушує виконання танцю, в якому бере участь, підводить своїх товаришів і педагога. Але вирішальну роль у досягненні позитивних результатів є зацікавленість гуртківців, їх особисте прагнення до досконалості, до самореалізації в обраній справі. Педагог повинен вміти м'яко, ненав'язливо захопити дітей, пробуджувати їх інтерес до творчості.

М.В.Вегеліна, художній керівник зразкового естрадно-спортивного танцю «Міраж», протягом багатьох років активно займається самоосвітою, вивчаючи нові технології та форми організації гурткової роботи. Наслідком її спланованої та систематичної роботи стали перемоги на Всеукраїнських, обласних, міських, районних конкурсах педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів. Для неї самоосвіта є необхідною передумовою реального забезпечення особистісно орієнтованого освітнього процесу в позашкільному навчальному закладі.

Професійна компетентність передбачає адекватне використання знань, ефективно вирішення конкретної педагогічної задачі чи психологічної проблеми.

У практиці методичної та аналітичної роботи застосовують насамперед кількісну та якісну оцінку роботи вчителя; рівні навчальних досягнень вихованців, оцінку роботи педагога. Визначаючи особистісні якості педагога, зазвичай використовують традиційні, універсальні методики дослідження особистості, без урахування професійної специфіки — діагностика саме психологічної компетентності педагога.

У сучасному цивілізованому світі педагог є фігурою, яка вимагає особливої уваги, й там, де це місце займають недостатньо компетентні люди, насамперед страждають діти. Головною й постійною вимогою для педагога є любов до дітей, до педагогічної діяльності, наявність спеціальних знань у тій сфері, в якій він навчає дітей, широка ерудиція, високий інтелект, високий рівень загальної культури й духовності, професійне володіння різноманітними методами навчання й виховання учнів. Тому першими, хто має оцінити професійну компетентність учителя, є його учні.

Які ж вимоги вихованців до педагога? Вони стосуються різних аспектів діяльності педагога. Вихованці відчувають тягар втрати моральних орієнтирів, і тому хотіли б бачити у педагога взірць особистості - переможця з позитивною й життєстверджувальною стратегією. Керівник має виступати представником позитивних суспільних цінностей. Звідси — вимоги бути усміхненим, вірити в краще майбутнє, не виявляти своєї знервованості, заклопотаності побутовими турботами, вміння приховати свою втому й здатність підбадьорити вихованців. У наш час дуже часто вихованці вбачають керівника гуртка, найнятого державою для виконання професійної діяльності.

Але світ багатоликий, дитина має жити саме в такому світі. Тому навчитися приймати унікальну сутність кожної людини (й себе також) дитина може лише в контакті з різними педагогами, а не з тиражованим «ідеальним педагогом». Не може бути такого педагога, який би подобався всім. Одні шукають у керівника гуртка чуйну матір, інші — вимогливого й справедливого батька, треті — ентузіаста, а четверті — безпристрасного інтелектуала. Один вихованець не може виправдати всі очікування. [9, с.70]

Позашкільна освіта вимагає використання нових освітніх технологій, інтеграції сучасних наукових досягнень в змісті роботи гуртків ПНЗ. Керівник гуртка на відміну

від вчителя загальноосвітньої школи виступає як носій креативного потенціалу, наявність якого дає можливість вихованцю творчо ставитись до світу в цілому і до проблем, які пропонуються для вирішення в гуртку.

Саме від них великою мірою залежить розвиток творчих можливостей дитини, гармонізація її розвитку і вмотивоване професійне самовизначення, що є передумовою соціально активного життя і діяльності.

Список використаних джерел

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). — К., 1994.
2. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні. — К., 1997.
3. Закон України «Про позашкільну освіту» // Законодавство України про освіту. Бюлетень законодавства і юридичної політики України.
4. Бех І. Д. Особистість у фокусі новітніх ідей // Педагогічна газета. — 2005. — № 1. — С. 2.
5. Бех І. Д. Педагогіка успіху: виховні втрати та їх подолання // Педагогіка і психологія. — 2004. — № 4. — С. 5–15.
6. Бех І. Д. Виховний здобуток почуттєвих вкладів учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії // Світ виховання. — 2005. — № 2. — С. 6–9.
7. Гузова Л. П. Развитие профессиональной культуры учителя — фактор успешной работы // Методист. — 2005. — № 2. — С. 34–37.
8. Ващенко Л. Інноваційні процеси в системі загальної середньої освіти: особливості управління // Освіта і управління. — 2003. — Т. 6, № 3. — С. 97–104.
9. Довгопол І. Професійна компетентність педагога: методика комплексного дослідження / І. Довгопол. — Сімферополь, 2006. — 70 с.
10. Квадріціус Л. В. Професійна самоосвіта вчителя // Управління школою. — 2006. — № 13. — С. 35–38.
11. Соф'янець Е. Структура професійної компетентності сучасного педагога // Управління освітою. — 2006. — № 17. — С. 4–5.

ДОДАТКИ